

# de bedrogen wetenschap: opkomst en ondergang van de sowjetsociologie (I)

Ilya Zemtsov

"Wij zullen de sociologen niet toestaan een tweede partij in ons land op te richten.... We hebben de weg voor sociale onderzoeken vrijgemaakt, we kunnen hem weer blokkeren".  
(secretaris van het Centraal Comité Soeslov, in een lezing gehouden op een conferentie van vooraanstaande vertegenwoordigers der sociale wetenschappen, Moskou, dec. 1971).

## 1. De sociologie ontluikt.

De positie van de sociologie binnen het systeem van de sociale wetenschappen in de Sovjetunie is zowel uniek als tragisch. Honderden boeken zijn geschreven, gepubliceerd en in tientallen talen vertaald, er is allerlei onderzoek gedaan, de problematiek en methodiek van de bestudering van maatschappelijke verschijnselen is in belangrijke mate uitgewerkt en gepreciseerd. Maar intussen heeft de sociologie in de Sovjetunie juridisch gesproken nog steeds geen burgerrechten en wordt zij niet als zelfstandige wetenschap erkend.

Dat de sociologie in de Sovjetunie toch niet talentloos is, blijkt uit haar internationale gezag en prestige, en uit het moeilijke en droevige lot dat vele sovjetsociologen ondergaan, die onderdrukt en vervolgd, uit de partij geroyeerd en uit wetenschappelijke instellingen verstoten worden vanwege hun pogingen het wezen en de dynamiek van de sovjetmaatschappij te analyseren, haar wetmatigheden te formuleren en historische perspectieven te schetsen.

Bijgevolg moeten er andere factoren bestaan, die niet inherent zijn aan de sociologie, maar van buitenaf worden opgelegd door de maatschappij, door het karakter van de machtsuitoefening en van de politieke verhoudingen, waardoor men er in de Sovjetunie

Uit het Russisch vertaald door Laura Starink. Het tweede deel van dit artikel zal worden gepubliceerd in *A.S.T.*, III, 4.  
Het werk van I. Zemtsov over de geschiedenis van de Russische sociologie, waaraan dit artikel is ontleend, zal vermoedelijk in de loop van 1977 in boekvorm verschijnen bij uitgeverij Boom.

de voorkeur aan geeft het bestaan van de sociologie te verzwijgen.

Er is slechts één mogelijkheid om dit te verklaren en te begrijpen: we moeten ons wenden tot de aard en oorzaken van de verlate opkomst en de moeizame biografie van de sociale wetenschap in de Sovjetunie. De belangrijkste oorzaak is van objectieve aard, en is gelegen in de structuur van de sovjetmaatschappij, die wordt geprogrammeerd volgens de doctrine van de absolutistische dictatuur; d.w.z.:

- totalitaire staatscontrole op de maatschappij,
- een systeem van politietoezicht,
- onverbidelijke reglementering en beheersing van het geestelijke en politieke leven, verwezenlijkt door de grenzeloze willekeur van de partocratie, die de totale macht in het land concentreert in handen van de autocratische leiding aan de top van de staatspiramide.

Natuurlijk blijft er in een dergelijke sociale figuratie, zoals zij in naakte vorm bestond in het Stalintijdperk, geen plaats over voor de wetenschappelijke sociologie, die juist door haar aard voorbestemd is om door te dringen in het leven, om maatschappelijke en individuele processen te beredeneren en te begrijpen. En de sociologie onderging hetzelfde lot als de cybernetica en de genetica: zij werd buiten de wet geplaatst. Binnen het marxisme werd haar plaats ingenomen door het historisch materialisme, waarvan de dogmatiek en scholastiek door de heersende elite tot in details werd vastgelegd.

Tijdens Chroesjtsjov wordt het sociale klimaat milder. Uit de maatschappelijke bodem beginnen duidelijk groene levensknoppen te ontspruiten. En hoewel het ijs nog niet gebroken was en op sommige plaatsen nog heel dik, stond Chroesjtsjov in het aangezicht van de sociale ontevredenheid en de naderende dreiging van hongersnood voor een dilemma: ofwel terugkeren naar de repressie, ofwel een wijziging van de sociaal-economische en industriële structuur. Hij kon de eerste weg niet kiezen: het was onmogelijk de mensen ervan te overtuigen, dat er opnieuw miljoenen "vijanden van het volk" uit het niets waren opgedoken, en Chroesjtsjov gaf de voorkeur aan liberalisatie en stimulering van de verlamde economie. Op dat moment kwam in alle hevigheid het probleem van de informatievoorziening naar voren.

Nog voor de tijden van Stalin leefden de leiders van Rusland in een nauwe geïsoleerde kring - hun lage cultuurniveau werd versterkt door het ontbreken van contact met het reële leven, met de wereld buiten het kabinet, de vergaderzaal en de dacha. Natuurlijk kwamen hen een massa raadgevers en consultants met hun rapporten onder ogen. Deze raadslieden waren echter zodanig geselecteerd dat zij automatisch het nodige begrip konden opbrengen voor de ontvangen aanwijzingen en de onmiddellijke bereidheid hadden om deze uit te voeren zonder erover te oordelen. Het gevaar hiervan was dat de stroom informatie van onderaf de regerende kringen niet op de hoogte stelde van datgene wat zij moesten weten, maar alleen van datgene wat zij graag wilden

horen, of datgene wat de ambtenaren van het apparaat, gedreven door groepsbelangen, noodzakelijk en gepast vonden om naar boven door te spelen. Op die manier werd de informatiestroom naar beide kanten vervalst en waren de beleidsconclusies die door de leiders getrokken werden een ratjetoe van voluntarisme en politieke kansrekening.

Er ontwikkelde zich een paradoxale situatie: het volk wist niet wat de leiders dachten, en de leiders niet wat het volk dacht. In een dergelijke toestand van onbegrip en onuitgesprokenheid was een instrument ter aanvulling van de indormatiekanalen van partij en staat voor Chroesjtsjov uiterst noodzakelijk. Dit moest hem in staat stellen zich een beeld te vormen van de sociaal-economische processen in het land dat tenminste enigszins de werkelijkheid benaderde. Een dergelijk instrument kon alleen de wetenschappelijke sociologie zijn.

Maar toen bleek het volgende: Lenin stond Chroesjtsjov niet toe de sociologie te rehabiliteren en eerherstel te verlenen. Lenin bleek het woord "sociaal" als synoniem van "maatschappelijk" gebruikt te hebben en het marxisme had de bestudering van maatschappelijke processen inclusief de sociale activiteit en menselijke praktijk uitsluitend aan het historisch materialisme verpacht.

Het probleem werd nog verergerd door het feit dat de veelkopfige falanx van officiële filosofen, omhoog gekomen op de woelige golf van denunciaties tijdens Stalin en gespecialiseerd in haarkloverij en het citeren van uitspraken van "de vader der volkeren", niet tot creatief en wetenschappelijk onderzoek in staat was en ten strijde trok tegen de sociologen, daar zij in hen het begin van hun eigen ondergang zagen. Het ingewikkelde begrippen-apparaat van de sociologie vereiste namelijk een systematische geestelijke vorming, een brede eruditie, waarop rode professoren als Mitin, Joedin, Fedosejev en co. zich niet op konden beroemen.

Op een discussie in de Academie van Sociale Wetenschappen gehouden in 1954 in aanwezigheid van het Centrale Comité van de CPSU, werd het besluit genomen het historisch materialisme zowel te beschouwen "als dialectiek van de maatschappelijke ontwikkeling en als sociale filosofie" (uit de rede van Mitin).

Het schuchtere bezwaar van het bekende academie-lid Frantsev en de toen nog heel jonge Osipov, dat incorporatie van sociologische categorieën in het systeem van algemene filosofische wetmatigheden zowel de filosofische wetenschap als de sociologie schade toe zou brengen, werd van de hand gewezen.

Om het karakter van de daarop volgende strijd "om de sociologie" duidelijk te maken moeten we even stilstaan bij de tegenstellingen binnen de groeperingen, die in de sovjetfilosofie bestaan. Binnen de filosofische oligarchie heerste toen evenmin als nu eensgezindheid. De ene helft - waaronder Mitin, Joedin, de partijgangers van het orthodoxe marxisme - was van mening, dat de tijdens Stalin ontstane vorm en inhoud van de filosofie-

beoefening gehandhaafd moest blijven en met alle mogelijke midelen moest worden versterkt, ofwel door versteviging van de doctrine, ofwel door onderdrukking van iedere vorm van dissidentie, in dit geval van de zijde der sociologische wetenschap. De anderen - Kedrov, Frantsev, Makovelski, Osipov - achtten - met het bekende voorbehoud - een vluchtige revisie van enkele versterkte categorieën mogelijk, om de weg vrij te maken voor een nieuwe concreet-empirische richting binnen het Marxisme.

Tussen deze twee polen in bevonden zich de gematigden, die in deze strijd niets dan hun eigenbelang nastreefden. Door zich aan te sluiten bij de overwinnaars rekenden zij erop deel te kunnen nemen aan de herverdeling van baantjes en statussen. Konstantinov dacht aan een partijcarrière, Fedosejev aan het ambt van secretaris van de Academie.

Soeslov, de secretaris van het Centrale Comité van de CPSU, de patroon van de sociale wetenschappen, beschouwde iedere bruuske ommekeer als gevaarlijk. Hij streefde ernaar om de starheid van de ontstane filosofische systemen te handhaven en steunde de sociologen behoedzaam.

De fracties, of liever gezegd de filosofische klieken, ontstonden niet op basis van gedeelde overtuiging, maar op basis van persoonlijke banden, rondom deze of gene vooraanstaande geleerde: men was een "man" van Mitin, een "man" van Frantsev, enz. Deze groepen waren natuurlijk niet erg stabiel; afhankelijk van de politieke conjunctuur hadden in deze filosofische clans verschuivingen en veranderingen plaats.

Het is begrijpelijk dat in een dergelijke atmosfeer, waarin de ware aard van de wetenschap verduisterd en verdoezeld werd, en berekenende constructies en vulgaire politieke speculaties een substantiële betekenis kregen, zwendelaars, carriëristen en oplichters op de filosofische beurs verschenen en er allerlei successen konden behalen.

Incompetente kritiek nam de plaats in van serieuze wetenschappelijke beoordeling, en wanneer een politieke opponent beslist vernietigd moest worden, dan kreeg hij een politiek etiket opgeplakt. Zo lieten de twee apostelen van de marxistische filosofie Mitin en Joedin met één enkele denunciatie de hele communistische Academie, die vroeger als het theoretische laboratorium van het Centrale Comité van de CPSU beschouwd werd, in de jaren 1933-34 in de kelders van de Ljoebjanka opsluiten.

Ten tijde van Stalin beoordeelde men de standvastigheid en de ideologische positie van de wetenschapper aan de hand van de hoeveelheid aangebrachte en ontmaskerde "vijanden van het volk". En hier komen we op de grootste tragedie van de Russische wetenschap: haar immoraliteit. De hele generatie wetenschappers die Stalin overleefd heeft, is in meerdere of mindere mate getekend door immoraliteit.

In de sociale wetenschappen bleven deze sombere tonen ook in de eerste jaren na Stalin, toen het lot van de sociologie bespro-



ken werd, doorklinken. In december 1954 schrijft Mitin een memorandum aan het presidium van het Centrale Comité van de CPSU waarin hij ten eerste opmerkt, dat ook de sociale wetmatigheden integraal thuishoren in het systeem van het historisch materialisme (bijgevolg, was zijn conclusie, komt het debat over de sociologie neer op een revisie van het Marxisme). Ten tweede - en deze waarschuwing van Mitin klonk bijzonder alarmerend - zouden sociologische onderzoeken allerlei duistere rudimenten "van onze socialistische werkelijkheid kunnen loswoelen, die, neerdalend op het hoofd van de onvoorbereide burger, de alomvattendheid en waarheid van de communistische middelen en ideeën aan twijfel bloot zouden kunnen stellen."

De hierop volgende gebeurtenissen toonden echter aan, dat een cultivering van het Stalinisme (zeker in de oude vorm) niet meer haalbaar was. Er trad een deformatie van de sociale structuur van de Sovjetmaatschappij op, die zo niet qua inhoud, dan toch qua vorm soms op ingrijpende en abrupte wijze werd gewijzigd.

Juist toen, begin 1955, wendde Osipov zich tot Chroesjtsjov (nadat hij zich van tevoren verzekerd had van de steun van het academie-lid Konstantinov) met het verzoek een sociologisch onderzoek toe te staan naar de oorzaken van de massale terugtocht van de jeugd uit de onontgonnen gebieden (Technisch zag dat er als volgt uit: Osipov werd door Konstantinov voorgesteld aan Adzjoebaj, de schoonzoon van Chroesjtsjov en redacteur van de invloedrijke krant *Izvestia*. Tegelijkertijd werd er een project en een studieschema opgesteld, en met omzeiling van de persoonlijke kanselarij bij Chroesjtsjov op tafel gedeponneerd.) Chroesjtsjov, die over het algemeen weinig aandacht schonk aan de wetenschap, raakte plotseling geïnteresseerd in de sociologie; hij hoopte dat de empirische onderzoeken hem zouden helpen het verborgen mechanisme van beïnvloeding van het bewustzijn van de massa, die om de een of andere reden eigenzinnig en ongehoorzaam was, te ontdekken en te begrijpen. Dit was temeer belangrijk omdat tientallen ondernemingen en bouwprojecten in het hoge Noorden stagneerden: de gevangenen die er vroeger gewerkt hadden, waren gerehabiliteerd en tot geen enkele prijs kon men vrijwilligers bewegen naar de onherbergzame gebieden van de poolcirkel te vertrekken.

Chroesjtsjov beseftte natuurlijk het grote gevaar van het op gang brengen van sociologisch onderzoek voor het regiem: veel dingen waarover niet gesproken en geschreven werd zouden dan aan de oppervlakte kunnen komen. Op dit punt verschilde hij niet van mening met Mitin. Er moesten echter nieuwe methoden gevonden worden om de massa te manipuleren. En Chroesjtsjov besloot het risico te nemen: op het Instituut voor Filosofie werd de eerste afdeling voor sociologie in de Sovjetunie opgericht.

Eind 1955 werd aan sociologisch onderzoek naar de problemen van arbeid en demografie het groene licht gegeven - Konstantinov, pas benoemd door de bestuursafdeling van het Centrale Comité, besloot zijn hoop te vestigen op de sociologie (op Osipov) in

de moeilijke strijd om macht en invloed in het partijapparaat. Zo eindigde de eerste ronde van de strijd om de sociologie.

## 2. De idylle tussen sociologie en partij.

Van de bladzijden der sociologische publicaties, die vanaf die tijd begonnen te verschijnen, droop niet zelden de zalvende partijbalsem af; de gebruikelijke lofzang ging ongeveer als volgt:

"Op het 20e Congres (op het 21e, 22e, 23e, 24e, 25e - afhankelijk van het jaar van uitgave van het boek) had men gesteld dat het sociologisch onderzoek, gebaseerd op een materialistische opvatting van de geschiedenis, ieder jaar geroepen was een steeds grotere rol te spelen bij de oplossing van praktische vraagstukken van politieke, opvoedkundige en industriële aard." Dit werd zeer overtuigend gefundeerd; en hier waren de sociologen bijna oprecht: als antipode van een subjectieve (na de val van Chroesjtsjov verschijnt er een nieuw woord: voluntaristische) benadering van de maatschappelijke problemen, worden de sociologische onderzoeken de belangrijkste voorwaarde voor de wetenschappelijke sturing van de sociale ontwikkeling, de wetenschappelijke basis van het partij-, het economische en het ideologische werk. De sociologen betoogden, beloofden, overtuigden: het onderzoek zou het niet alleen mogelijk maken reële maatschappelijke tegenstellingen, die ontstaan in het proces van de ontwikkeling van het socialisme, te onthullen (erkend werd dat er toch tegenstellingen bestonden, dat was ongetwijfeld moedig), maar zou bovendien wetenschappelijk gefundeerde en experimenteel beproefde methoden voor een eigentijdse oplossing van die tegenstellingen kunnen aandragen.

En hoewel het duidelijk was dat de omvangrijke en abstracte bouwsels van het historisch materialisme het begrip van de werkelijkheid verstarde en bemoeilijkte, en haar concrete verschijningsvormen negeerden, besloten de sociologen niet tot een open conflict met de filosofie en haar talrijke vereerders. De krachten waren te ongelijk verdeeld: enerzijds tientallen faculteiten, leerstoelen, tijdschriften, anderzijds een nauwelijks erkende sector sociologie aan het Instituut voor Filosofie, geplaatst onder een vernederende supervisie van dit instituut, een sector met een vaag gedefinieerde status en twijfelachtige theoretische rechten. De bittere ervaring leerde de sociologen, dat de groepering der krachten in de partijhierarchy onstabiel was, en dat het verstandiger was om de brug, die de sociologie met de filosofie verbond, niet op te blazen.

Het was voor de sociologen noodzakelijk om voorwaarden te creëren voor het verrichten van onderzoek, zorg te dragen voor hun huisvesting, voor opslagruimte voor informatie, etc. Het was uiterst belangrijk om een systeem van sociologisch onderwijs te ontwikkelen. De autoriteiten weigerden echter koppig om toestemming te geven voor de oprichting van sociologische faculteiten en leerstoelen, zelfs voor de instelling van een speciale cursus theoretische of toegepaste sociologie. Hiersprak

duidelijk de angst van het totalitarisme voor zelfkennis, en de dreiging van zelfontmaskering die daarvan uitging.

In wezen werd alle zelfstandige activiteit van de sociologische wetenschap verlamd door een richtlijn van Iljitsjev, de secretaris van het Centrale Comité van de CPSU. Hij verklaarde in een lezing voor de Academie van Sociale Wetenschappen in febr. 1958 het volgende: "Wij hebben de sociologen toegestaan onderzoek te verrichten. Wij stellen vertrouwen in hen. Wij zijn echter van mening dat wij niet verplicht zijn hun aanbevelingen te aanvaarden, laat staan er mee in te stemmen. Dat betekent dat het bestaan van de sociologie naast onze andere wetenschappen niet opgevat mag worden alsof de sociologie ten opzichte van hen prioriteit geniet."

De val van Chroesjtsjov veroorzaakte gedurende enige tijd verwarring en opwinding in de rijen der sociologen. Een deel van de wetenschappers die betrokken waren bij de experimenten van Chroesjtsjov, verscheen enige tijd niet op zijn werk, anderen namen een afwachtende houding aan, en trachtten de plannen van de nieuwe regering te raden. Dat leidde ertoe dat het sociologisch onderzoek tijdelijk stagneerde of zelfs werd stopgezet.

Maar reeds in 1965 deed zich opnieuw een mogelijkheid tot samenwerking tussen sociologen en filosofen voor, hoewel de vraag "wie voor wie was" tussen sociologen en filosofen nog steeds niet was opgelost, en de horizon der sociale wetenschappen - symposia, vergaderingen, conferenties - van tijd tot tijd verduisterd werd door uitzichtsloos gekrakeel, waarbij beide partijen in onoprechtheid niet voor elkaar onderdeden. De sociologen waren onoprecht doordat zij een verandering van het sovjetsysteem beloofden waarbij zij volkomen op hun eigen mogelijkheden vertrouwden, en de filosofen doordat zij paniek zaaiden met behulp van het spookbeeld van de toekomst: het verval van ideologische standvastigheid en de loyaliteit van de massa's, die waren verdorven door de onzalige sociologische experimenten. Maar de tijden veranderden: langzamerhand verbeterde de positie van de sociologie. Er werd een wetenschappelijke raad van de Academie van Wetenschappen van de USSR opgericht, die zich bezig hield met de problemen van het concrete sociale onderzoek. Er werd een besluit genomen over de uitgave van een sociologisch bulletin. In 1966 werd de socioloog Osipov voor het eerst gekozen tot president van de Sovjet Sociologische Vereniging (SSA) ter vervanging van de hoogbejaarde filosoof Konstantinov.

Sociologen worden graag geziene figuren in partijorganisaties, allereerst om eenmalige adviezen te geven, maar vervolgens om op te treden als verantwoordelijke medewerkers: G. Smirnov, bestuurslid van de Sovjet Sociologische Vereniging, wordt benoemd tot plaatsvervangend hoofd van de propagandaafdeling van het Centrale Comité van de CPSU, V. Afanasjev, eveneens bestuurslid van het Centrale Comité van de Vereniging, tot vice-hoofdredacteur van Pravda.

En tenslotte worden in navolging van het Centrale comité van de CPSU in de provincie- en districtscomité's van de partij en de Komsomol sociologische commissies gevormd. Onder de sociologische aandrang bezweek ook de Academie van Sociale Wetenschappen van het Centrale Comité van de CPSU, het bolwerk van het orthodoxe marxisme. Binnen haar conservatieve structuur ontstond een sociologisch laboratorium.

Vanaf 1966 begint men binnen de Academie-muren jaarlijkse seminars te houden over theorie, methodologie en de organisatie van het concreet-sociologische onderzoek, waaraan deelgenomen wordt door secretarissen van provinciecomité's, districtscomité's van het Centraal Comité van de Unierepublieken, en leiders van maatschappelijke instellingen. De golf van hernieuwde belangstelling voor de sociologie wordt doeltreffend van boven gestimuleerd, door het Centrale comité van de partij, en welt spontaan van beneden op, op basis van de inspanningen en verwachtingen (die echter niet in vervulling zouden gaan) van empirische sociologen die dachten de gebreken van de maatschappij met behulp van wetenschappelijk onderzoek te kunnen verhelpen.

Overigens wordt spoedig duidelijk, dat partijwerk onvereenigbaar is met de wetenschappelijke code; immers het onderdrukt de mogelijkheid tot denken. Het recht op een oordeel, (ongeacht de juistheid of rechtvaardigheid van dat oordeel) is slechts voorbehouden aan het apparaat. Twijfel hierover is onmogelijk. Het axioma van de onfeilbaarheid is heiliger voor de partocratie dan voor de Roomse kerk. Hoe absurd het ook is, welke onherstelbare gevolgen het ook kan hebben, men heeft slechts goed te keuren en te aanvaarden. Het wezen van de partijbureaucraat - "voer uit zonder te begrijpen" - wordt verheven tot norm en criterium voor het gedrag van iedere sovjetburger.

Dit alles zal echter in de toekomst duidelijker worden, wanneer de partijorganisaties onderworpen zullen worden aan gedetailleerd sociologisch onderzoek; intussen ontwikkelde de idylle tussen de sociologie en de partij zich verder.

Men citeerde Lenin: "Wij marxisten moeten met alle kracht streven naar een wetenschappelijke bestudering van de feiten", en de sociologie was blijkbaar een van de middelen die daarbij moest helpen. De sociologen begonnen tot de Academie door te dringen, vaste voet te krijgen in de Internationale Sociologische Associatie en het Centraal Comité van de CPSU, en begonnen in grote getale partijwerk te verrichten. Men maakte al toespeelingen op de mogelijkheid van Osipov te benoemen tot plaatsvervangend hoofd van de afdeling wetenschap van de partij, en hij was uitermate gul met belofte:

- hij zou de wetenschappelijke grondbeginselen van het partij-, raden-, vakbonds- en komsomolwerk uitwerken,
- een objectief criterium bepalen voor de effectiviteit van de ideologische opvoeding,
- de sociale problemen van ondernemingen oplossen,
- het wetenschappelijke bestuur van de maatschappij motiveren.



Al deze problemen waren ongetwijfeld actueel. De ideologische ambtenaren beschikten inderdaad niet over methodologische richtlijnen voor hun werk. Er was ook nooit onderzoek gedaan naar de criteria van het partij- of radenwerk, er bestond ook geen uitgewerkt systeem van beoordelingscijfers. Op geen enkel gebied - radiouitzendingen, pers, in ondernemingen en vakbonden - wist men hoe de resultaten van gevoerde acties en ingevoerde maatregelen moesten worden geschat. De CPSU beschikte niet over enigszins exacte gegevens over maatschappelijke stromingen, sympathieën, belangen, behoeftes en levensdoelen van de moderne mens. Groot was daarom de verleiding voor Breznjev en co., die aan het begin van de volgende ronde van de sovjetgeschiednis stonden, om gebruik te maken van de mogelijkheden die door het empirisch onderzoek onthuld werden.

In een situatie van diepgaande "erosie van idealen" in verschillende lagen van de bevolking, bleken de fundamentele propagandamethodes, die waren toegespitst op een emotionele reactie op het opwekken van gevoelens van angst, woede, medelijden of plichtsbesef, niet meer te werken.

Door vooroordelen te gebruiken en te verspreiden, manipuleerde de sovjetpropaganda de mensen met behulp van goedkope sensatie, eindeloze herhaling van leugenachtige beweringen, die de ondeugden van het eigen systeem toeschreven aan de vijand, het in ontbinding verkerende westen. Dit raakte het verstand en het gevoel van de volwassen geworden sovjetburgers niet. Zij hadden Stalin overleefd, Chroesjtsjov ironisch gadegeslagen en bekeken de volgende leiders met onverschilligheid.

Onder deze omstandigheden was het belangrijk de effectiviteit van de informatievoorziening grondig te bestuderen, en, in het ergste geval, van het westen wetenschappelijke propagandamethodes te lenen, en te onderzoeken hoe en in welke mate zij toepasbaar waren op de sovjetwerkelijkheid.

### 3. Osipov en zijn "detachement".

Voor Osipov echter, bij wie als voorzitter van de Sovjet Sociologische Vereniging vele, zo niet alle daden van het sociologisch bedrijf samen kwamen, vormden al deze eisen in veel opzichten de conjunctuur, met behulp waarvan hij zichzelf naar voren wilde halen, door de sociologie vooruit te helpen.

De geheime droom van Osipov was een diplomatieke carrière: hij was een vlijtig student geweest aan het Instituut voor Internationale Betrekkingen. Maar het lot besliste anders: wilskrachtig, temperamentvol, innerlijk vrij van dogmatische principes, was hij geneigd tot riskante acties. Tijdens een van zijn buitenlandse stages maakte hij nog als student kennis met de werken van Amerikaanse sociologen. Hij werd gegrepen door de gedachte om de sociologische ideeën in Rusland ingang te doen vinden. Natuurlijk was er geen sprake van dat hij zich kon beroepen op het gezag dat zij in het Westen genoten. Er was echter een andere mogelijkheid: die opvattingen onder het

mom van een marxistische analyse toegankelijk maken en beargumenteren. Het experiment slaagde. De sociologische ideeën kwamen bovendien op het juiste moment: het Rusland van Chroesjtsjov had behoefte aan romantische illusies. De drijfveer van Osipov was een onbevredigde eerbij, maar hij stond als eerste bij de wieg van een nieuwe richting in de marxistische maatschappijwetenschap.

Osipov verkocht natuurlijk niet zijn principes, hij exploiteerde enkel en alleen een objectieve situatie. Hij maakte gebruik van de situatie waarin de economie desintegreerde en allerlei idealen aan devaluatie onderhevig waren door de sociologie als universeel geneesmiddel aan te bieden.

Was hij daarin oprecht? Het is mogelijk. Persoonlijkheden als Osipov bezitten een verbazingwekkende gave voor autosuggestie.

Hij gaat naar Europa, bezoekt Amerika, maakt te goeder trouw kennis met de werken van buitenlandse geleerden, en schrijft, schrijft veel over sociologie. En zoals het hoort, volgens beproeft recept. De opvattingen van westerse opposanten worden gesimplificeerd en voorzien van een machtig systeem van logische tegenargumenten van de auteur. In wezen werden niet de echte, maar kunstmatig verarmde ideeën geanalyseerd, losgerukt uit de levende context van de theorie. Dat was de traditie en Osipov beheerste deze kunst meesterlijk.

Na de val van Chroesjtsjov, toen de illusies over de humanisering van het regiem vervlogen waren, begreep Osipov, dat de sociologie in de USSR geen perspectieven meer had. Zij kon zich niet ontplooiën onder omstandigheden, waarin de partijprogramma's en modellen a priori verabsoluteerd werden, en het het lot van de sociologie was om die te becommentariëren en te rechtvaardigen d.m.v. een smakeloze verdraaiing van de feiten.

Er waren slechts twee wegen: ofwel de principes van de maatschappij die de sociologische gedachte verstikte en te gronde richtte moesten worden geloofend, ofwel men moest zich tevreden stellen met kleine aalmoezen, en de principes van de wetenschappelijke sociologie verraden door maatschappelijke gebreken slechts gedeeltelijk aan het daglicht te brengen en daardoor het maatschappelijke systeem dat gebaseerd was op een leugen, in feite te vervolmaken.

Osipov gaf de voorkeur aan de tweede weg. Die was rustig en beloofde persoonlijk succes. Als wetenschapper hoopte Osipov nog steeds dat de logica der gebeurtenissen of het toeval vroeger of later de terugkeer naar de ware sociologie zou afdwingen.

Dit stempel van dualisme ligt op het hele werk van Osipov, als persoon, en in breder verband op de hele daarop volgende ontwikkeling van de sociologie.

De sociologen van Rusland - het "detachement" van Osipov - vormde een mozaiekvormig conglomeraat, een veelsoortig boekje van wetenschappelijk werkers.

Onder voorbehoud kan men de volgende types onderscheiden:

Het eerste type. Dit zijn ontegenzeggelijk begaafde mensen, die de wetenschap tot het uiterste zijn toegewijd. Zij zien in haar de zin en de inhoud van het leven. Zij zijn het ook, die de sovjetsociologie hebben geschapen. Zonder enthousiasme nemen zij deel aan de verplichte sociale maatregelen van de partij. Zij zijn onaangenaam voor de regering, die hen vreest om hun talent en hen haat om hun principialiteit. Het zijn fanatieke wetenschapsmensen, weerloos tegenover de bureaucratie, maar trots, onafhankelijk en weerbarstig in het wetenschappelijk speurwerk. Zij worden vroeg grijs en nerveus, maar doen zelden afstand van hun overtuigingen. Scrupuleus en bedilligerig in hun werk, gewoonlijk goedaardig van karakter, stemmen zij er ongaarne mee in tot leidersfiguren te worden gebombardeerd. Dergelijke mensen zijn er in de huidige sovjetsociologie maar weinig. Sommigen zijn gestorven, anderen hebben zich teruggetrokken in een dorre bestudering van de geschiedenis van de filosofie, ontgoocheld over de sociale mogelijkheden van hun wetenschap onder het sovjetregiem. Maar zonder hen zou de sociologie wegwijnen en degenereren, zij zijn haar hoop en geweten.

Het tweede type. Hiertoe behoren de meest uiteenlopende mensen, mensen zowel van grote bekwaamheid als van platte middelmatigheid. In de regel zijn het eerzuchtige en hartstochtelijke, of onverschillige en ijdele types, die aan de sociologische oever zijn aangespoeld op grond van een modegril of uit eerzucht. Als organisatoren zijn zij geneigd tot compromissen en transacties met hun geweten, als wetenschappers zijn het grotendeels diletanten en vulgarisatoren.

Het derde type. Dat zijn diegenen die in het verleden vakbonds- of komsomolactivist e.d. geweest zijn, geen maatschappelijke en staatscarrière hebben gevolgd, en naar de wetenschap verhuisd zijn, in de hoop hier hun organisatorische talenten ten toon te kunnen spreiden. Bij voorkeur houden zij zich bezig met semi-sociologisch werk, maatschappelijk werk, uitgeverswerk. Zij functioneren als organisatoren. Het zijn stroopsmeeders, die zelf geen kwaliteiten bezitten, zij leven bij de gratie van kruiperij, behendigheid en ijver om opdrachten van de leiding uit te voeren. Wanneer ze geprotegeerd worden behalen ze niet zonder moeite een wetenschappelijke graad en azen begerig op leidende functies. Wanneer zij geen hoge beschermheer hebben is het hun lot het knechtje te blijven, dat tot alles bereid is: hand- en spandiensten te verrichten, kwaad te spreken, recht te praten wat krom is, maatregelen door te voeren. Hiervoor krijgen ze van tijd tot tijd een aalmoes en tegen hun oude dag verwerven ze een stabiele positie in de maatschappij. Zij kunnen zich uitstekend oriënteren in een situatie, maar zijn niet bij machte om zich te verheffen tot enige scheppende daad en compenseren hun onvruchtbaarheid met heerszucht en hoogmoed.

Het vierde type. Dit zijn verantwoordelijke partijambtenaren die in ongenade zijn gevallen en zijn overgeplaatst "ter ver-

sterking" van de sociologie. Gebruik makend van hun hoge positie van directeur (of plaatsvervangend directeur) worden zij coauteurs van belangrijke onderzoeken en monografieën, en behalen zij wetenschappelijke graden en titels door hun naam aan een auteurscollectief toe te voegen dat een serieus probleem bestudeert. Het zijn de protege's van een aanzienlijke partijboss, zij smokkelen zijn ideeën, als hij die tenminste heeft, de sociologie binnen en sturen hem rapporten, aanbevelingen en voorstellen. Deze mensen zijn niet alleen een bijzonder gevoelige graadmeter voor het klimaat van de hedendaagse sociologie, maar bepalen tevens haar niveau. Zij kiezen het hun passende milieu van wetenschapsmarchandeurs zonder eer en geweten.

Het vijfde type. Dit zijn de nauwgezette ambachtslieden van de wetenschap: nieuwsgierig, arbeidzaam, ijverig. Zij gaan helemaal op in de scheppende arbeid, werken grondig en accuraat en compenseren hun gebrek aan eruditie met doelbewustheid. Vaak zijn het fanatici, die door hun directheid en hun streven naar rechtvaardigheid ontdekkingen doen die voor de regering onaangenaam zijn. Zelden lukt het iemand van hen ten koste van grote inspanningen tot een kalme rijpheid te komen. Wat de wetenschap op niveau betreft, die blijft voor hen een gesloten boek.

De ontwikkeling van de sovjetsociologie is daarom zo moeilijk te begrijpen, omdat in verschillende periodes verschillende typen wetenschappers een dominerende rol speelden.

Tijdens de opkomst van de sociologie, toen het een behoorlijke dosis moed en het nemen van bepaalde risico's vereiste om zich bezig te houden met sociale onderzoeken, gaven de wetenschappers van het eerste en vijfde type de toon aan in de sociologie. Toen de tijd gekomen was om te buigen of te barsten kregen de sociologen een bevoorrechte taak: de verheerlijking van het regiem. Duizenden weerhanen draaiden met de wind mee en de wetenschappers van het tweede en derde type kwamen tevoorschijn. Sommigen ambtshalve, anderen met het verlangen persoonlijk munt te slaan uit een voordelige situatie.

Maar het karakter van de sociologie kon niet door één of zelfs door een paar mensen bepaald worden. Daarom leek de sociologische beweging in Rusland in de 60er jaren niet op een rustige rivier, maar op een wild schuimende bergbeek, waarin uiteenlopende stromingen en richtingen slaags raakten in verhitte debatten en met elkaar botsten in onverzoenlijke vijandschap.

Met behulp van Konstantinov en de wat gezapiger geworden Fedosejev trachtte Osipov de getemde wetenschap de partijkabinetten binnen te leiden, - in ieder provinciaal comité, stadscomité en districtsc comité moesten mensen aangesteld worden die gespecialiseerd waren in de problemen van de sociologie, volgens een geunificeerde methode werkten, en onderzoek uitvoerden op bevel van de partijorganen.

In die tijd werden vooraanstaande staats- en partijambtenaren, secretarissen van het Centraal Comité, ministers en krantenre-



dacteuren als erelid en gewoon lid in de Sovjet Sociologische Vereniging opgenomen.

Andere sociologen zoals J. Levada, V. Sjoekin en T. Zaslavskaja ijverden voor het oprichten van sociologische laboratoria in ondernemingen, en organiseerden werkgroepen die aan het economisch plan werkten. Zij hielden lezingen voor een enorm gehoor.

Men zag in de sociologie de arts die geroepen was om de kwalen van de maatschappij te genezen. In die tijd leek het nog mogelijk om de gebreken van het maatschappelijk organisme te overwinnen met behulp van de sociologische analyse.

En dit streven bekeerde vele wetenschappers tot het "sociologische geloof". Deze mogelijkheid van oorspronkelijke dienstbaarheid aan de mensheid was de reden van de grote populariteit van de sociologische onderzoeken. Honderden, duizenden mensen verklaarden zich bereid de sociologen te helpen. Nieuwe boeken over sociologie werden bestsellers en vlogen de boekwinkels uit.

(wordt vervolgd)